

Ο ΣΤΟΧΑΣΤΙΚΟΣ ΒΙΟΣ

Επιμέλεια: ΧΑΡΙΑΔΗΜΟΣ Κ. ΤΣΟΥΚΑΣ htsoukas@gmail.com

Ο θάνατος ως δυνατότητα

Ενώ είναι το τέλος που ακυρώνει ριζικά την ανθρώπινη πράξη, συγχρόνως της προσδίδει την αναγκαία ενότητα

Του ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΘΑΝΑΣΑ*

Ηδη από πολύ νωρίς, στον πλατωνικό διάλογο «Φαίδρα», η φιλοσοφία αυτοπροσδιορίζεται ως «μελέτη θανάτου». Η προσδοκία, εντούτοις, ότι αυτή η μελέτη μπορεί να αποφέρει ένα είδος υπέρβασης του θανάτου διαφεύγει οικτρά. Τα τέσσερα επιχειρήματα υπέρ της αθανασίας της ψυχής που εκθέτει ο Σωκράτης στον διάλογο είναι φανερό ότι στερούνται εγκυρότητας και πειστικότητας.

Πιο γειωμένος και ρεαλιστής, ο Αριστοτέλης θα προσεγγίσει τον θάνατο υπό το πρίσμα της ζωής, της οποίας στόχος είναι η πραγμάτωση του ψήφιστου ανθρώπινου αγαθού: της ευδαιμονίας. Η ευδαιμονία αποτελεί την έκτακτη ανθρώπινη επίδοξη: δεν συνιστά ούτε ένα βίωμα υψηλών συναισθηματικών εντάσεων, ούτε μια απλή υποκειμενική κατάσταση: αποτελεί, αντίθετα, ενεργό πραγμάτωση («ενέργεια») ενός τρόπου ζωής που αναδικνύει την ενότητα ενός «βίου». Το ερώτημα που απασχολεί τη φιλοσοφία δεν είναι αν «εγώ γινώσκω» ευδαιμών, αλλά αν είναι εύλογο και ορθό «ο Χ να θεωρηθεί ευδαιμών».

Αν όμως η ευδαιμονία αφορά το σύνολο ενός ανθρώπινου βίου, και δεδομένου ότι το ευθαρσώτο και ευμετάβλητο των ανθρώπινων πραγμάτων επιφυλάσσει μετατώσεις και ανατροπές, μήπως τότε θα πρέ-

πει να περιμένουμε έως τον θάνατο κάποιου, πριν τον χαρακτηρίσουμε ευδαιμόνα; Αυτό ήταν το νόημα της περιφρούρησης προειδοποίησης του Σώλωνα προς τον Κρόισο: τέλος δρα βίου («δες πρώτα το τέλος»). Και όμως: η «ευδαιμονία» δεν είναι ένας

Θέτοιας τον άνθρωπο ενόπιον της πεπερασμένης του φύσης, τον καλεί με έναν ριζικό τρόπο να προσδώσει νόημα και περιεχόμενο στην ατομική του ύπαρξη.

όρος που έχει θέση μόνο σε μια νεκρολογία. Η ενότητα ενός βίου δεν συγκροτείται μόνο ex post, αλλά σε κάθε στιγμή του, ακολουθώντας τις πορείες και μεταπτώσεις, τα επιτεύγματα και τις ματαιώσεις του. Και η ενότητα αυτή δεν συγκροτείται μόνο από το παρελθόν μας, από όσα έχουν γίνει, αλλά και από όσα συναπαρτίζονται το μελλοντικό σχέδιασμα του βίου μας. Ο βίος αυτός, με τα λόγια του ποιητή, αποβλέπει «σε ένα τέλος που είναι πάντοτε παρόν». Το τέλος αυτό, εντούτοις, δεν επισκιάζει ούτε ακυρώνει την πράξη μας: αντίθετα, την προαναταλιζει, θέτοντάς τη διαρκώς

«Αυτοπροσωπογραφία με σύμβολα της ματαιότητας της ζωής» (1651). Έργο του Ολλανδού Ντέιβιντ Μπέιλι (1584-1657).

ενόπιον του αιτήματος της αναγκαιότητας ενόπιον.

Εδώ ακριβώς έγκειται το παράδοξο του θανάτου: ενώ είναι το τέλος εκείνο που ακυρώνει ριζικά την ανθρώπινη πράξη, συγχρόνως της προσδίδει την αναγκαία ενότητα. Η φιλοσοφία καλείται να αναλάβει αυτό το παράδοξο: δεν αναζητεί παρηγορία στο Επέκεινα, και, κατά τούτο, διαφέρει αποφασιστικά από θρησκευτικές προσδοκίες. Με τα λόγια του Μάρτιν Χάιντεγκερ, «κάθε φιλοσοφία είναι θεμελιωδώς αθεϊστική». Ο θάνατος, παρατρπει ο Χάιντεγκερ, πρέπει να κατανοηθεί ως η πιο ριζική και

καίρια ανθρώπινη δυνατότητα.

Ο θάνατος αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ύπαρξής μας: αποτελεί το πέρας της, και έτσι την καθορίζει — ως διαρκής παρουσία ενός «ούπιου», ενός «όχι ακόμη». Αυτό το «ούπιου» δεν έχει ωστόσο τη μορφή μιας εξωτερικής εκκενρότητας ή υπολοίπου, όπως η αποπληρωμή ενός δανείου, ή η συμπλήρωση ενός ποζ. Ο θάνατος δεν αποτελεί για την ύπαρξη κάτι εξωτερικό και μελλοντικό, αλλά κάτι εγγενές και παροντικό: προσδιορίζει την ύπαρξη βαθιά στον πυρήνα της ως πεπερασμένη. Ο άνθρωπος «θνήσκει ενόσω υπάρχει», και ο θάνατος είναι «ένα φαινόμενο

της ζωής»: Αν και συνιστά την πλήρη ακύρωση της ύπαρξής, της επιτρέπει συγχρόνως να σχετισθεί με τον εαυτό της ως ολόκλητη. Με αυτή την έννοια, ο θάνατος αποτελεί για μια δυνατότητα της ανθρώπινης ύπαρξης.

Μη αναπληρώσιμος

Ο θάνατος δεν μπορεί, εντούτοις, να αποτελέσει αντικείμενο μιας άμεσης εμπειρίας. Ο δικός μας θάνατος εκφεύγει της εμπειρικής σύλληψης: ο θάνατος ενός τρίτου, από την άλλη, ακόμη και αν πρόκειται για ένα προσφιλές μας πρόσωπο, δεν μας παρέχει για εμπειρία της απώλειας που υφίσταται ο ίδιος ο θνήσκων. Ο θάνατος είναι θεμελιωδώς μη αναπληρώσιμος. Σε πολλές (αν όχι σε όλες τις) πάλειρες της ύπαρξής μας και της καθημερινής μας δραστηριότητας, μπορούμε να αναπληρωθούμε από άλλους. Μπορούμε να στελιούμε κάποιον άλλον να φρονίσει για εμάς, να μας αντικαταστήσει στην εργασία, να μας εκπροσωπήσει σε μια τελετή. Μπορούμε, ακόμη, να βρούμε κάποιον δότη σπέρματος ή κάποια παρενθετική μέτρα που θα μας υποκαταστήσουν έως και στην πατρότητα ή στη μητρότητα. Όμως κανείς δεν μπορεί να αναλάβει τον θάνατο του άλλου: ο θάνατος παραμένει ουσιαστικός δικός μας, ατομικός θάνατος.

Ο θάνατος γίνεται έτσι το πιο ιδιαίτερο στοιχείο της ύπαρξής μας, μας διακρίνει από όλους τους άλλους,

καθώς είναι η μόνη δυνατότητα που δεν μπορούμε να μοιραστούμε με άλλους: λειτούργει έτσι ως η βασιική πυγή της εξατομικευμένης μας. Ο θάνατος είναι η έκτακτη δυνατότητα μας, μια δυνατότητα που διακόπτει αμετάκλητα κάθε άλλα δυνατότητα — τρεπόμενος, έτσι, σε πλήρη αδυναμία. Είναι, συγχρόνως, η πιο βέβαιη δυνατότητα μας: ο βασιικός της βεβαιότητας του ξεπερνά κάθε άλλη βεβαιότητα της ύπαρξής. Εντούτοις, παρ' όλη τη βεβαιότητά του, ο θάνατος μας παραμένει μια δυνατότητα απροσδιόριστη: κανείς μας δεν γνωρίζει πότε ακριβώς θα επέλθει, και έτσι παραμένει παρών ως μια «διαρκής απειλή».

Ως πέρας και τέλος, ο θάνατος παρέχει στη ζωή τη δυνατότητα ολοκλήρωσης: τη δυνατότητα της να αποτελέσει μια συνεκτική ενότητα. Θέτοντας τον άνθρωπο ενόπιον της πεπερασμένης του φύσης, τον καλεί με έναν ριζικό τρόπο να προσδώσει νόημα και περιεχόμενο στην ατομική του ύπαρξη. Μόνο η ανάληψη αυτής της ατομικότητας μπορεί να οδηγήσει στην ευδαιμονία (Αριστοτέλης) ή στην αυθεντικότητα (Χάιντεγκερ).

* Ο κ. Παναγιώτης Θανάσας είναι αναπληρωτής καθηγητής Φιλοσοφίας στο ΑΠΘ. Το ερευνητικό, συγγραφικό και μεταφραστικό του έργο επικεντρώνεται στην αρχαία φιλοσοφία, στον Χέγκελ και στον Χάιντεγκερ.